

Абрамович С. Д.,
завідувач кафедри слов'янської філології
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

МОВЛЕННЄВА КОМУНІКАЦІЯ В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ СВІТІ

Анотація. У статті розглядається ситуація, коли мультикультурність перестає бути благом, бо не всяка людина здатна до мов, а емігранти в чужому середовищі почуваються по-різному. Є навіть поняття «акультурації мігрантів» – процес трансформації культури нового громадянина або й, почасти, культури господаря, що веде врешті-решт до асиміляції. Отож, протиріччя і небезпек в мультикультурному суспільстві чи не більше, ніж вигод.

Ключові слова: доцентрові й відцентрові тенденції в культурі, мультикультуралізм, мовленнєва комунікація, етноцентризм, глобалізм, вербальна інформація та активність мозку.

Постановка проблеми. Формування людства відбувалося тисячоліттями в умовах розходження з певного єдиного центру з відповідною диференціацією мов та діалектів. Відповідно і єдина мова пралюдства подробилося на сім'ї. Людство розбилося на такі групи дуже давно. Історично склалося, що кожний народ живе на власній землі, він об'єднаний мовою та спільністю духовно-психічного складу, має власні культурні корені й досягнення. Мовно-національні відмінності усталилися завдяки багатовіковій ізоляції народів, замкненому, локальному існуванню. Мова – це основний засіб самовираження особистості та спілкування.

З іншого боку, дуже давно намітилася й протилежна тенденція: *прагнення до універсальної культури всього людства*, єдиної для всіх мови, єдиної релігії, єдиних форм мистецтва. Вже давні азійські монархії, Александр Македонський або Римська імперія величезними масивами підкорювали собі навколишні народи й нав'язували їм свою культуру. Характерно, наприклад, що захопаний у культуру еллінів Александр Македонський залишав у завойованих країнах групи грецьких архітекторів, скульпторів, ораторів тощо – невдовзі еллінський вплив поширився у всьому світі. І ця тенденція поступово брала гору. Згадаймо, що вже розпад Західної Римської імперії в V столітті на молоді національні держави продемонстрував, що це єдиний історично вірний шлях. Юні Іспанія, Франція чи Британія, на тлі вчорашнього римського блиску, були темні та недолугі, та чи сьогодні в когось, окрім людей сектантського типу мислення, повернеться язик ганити західноєвропейську цивілізацію я таку? Недаремно багато хто прагне потрапити туди хоча б туристом або гостербайтером.

Починаючи з епохи великих географічних відкриттів (XVI ст.), роз'єднані народи почали зближуватися й пізнавати один одного вже цілеспрямовано й невідворотно – інакше вони були б приречені на відставання й поневолення. З розвитком активного транспортно-економічного спілкування й

бурхливому розвитку технічних засобів комунікації багатомовний і багатонаціональний світ перетворюється на «велике село». У цих умовах особистість вже просто не може втриматися в рамках «культури пращурів» або успадковувати культурні традиції якоїсь одної громади. «Чужому навчатися» – це вже принцип виживання, а не примха. Планета зробилася меншою; людина виходить на космічний простір, досягнення різних народів та окремих особистостей швидко стають загальним надбанням. Поступово утворюється планетарна фінансова система; залізниці, пароплави та літаки, телеграф, а потім Інтернет роблять відстань пустим звуком; соціальні та міждержавні міграції набагато перевершують те, що в ранньому Середньовіччі називалося Великим переселенням народів. Красномовна деталь: часом до 40% жителів у містах західного світу сьогодні складають вихідці з Азії, передусім – з ісламських країн. Класи та національні спільноти, які тільки-но склалися після соціальної пертурбації XVIII ст., видозмінюються на очах. Не встигла, наприклад, реалізуватися у XX ст. марксистська теорія XIX ст. про винятково прогресивну роль безправного пролетаріату, як пролетаріат перестає бути знедоленим класом, становлячи стабільну верству в сучасному суспільстві споживання. Тому могло видатися, що сподівання прогресистів позаминулого століття, надихані просвітницьким утопізмом, нарешті реалізуються. Так, на початку XIX ст. вважалася найперспективнішою тенденція до створення наднаціональної культури: у Франції цього періоду письменник П. Меріме заявляв, що він перш за все – громадянин світу («космополіт»), а вже потім – громадянин Франції. Мислителі XIX ст. охоче мусували тезу про створення «світової культури» та майбутнє стирання національних особливостей (як, наприклад, у «Комуністичному маніфесті», де використано думку Гете про єдину світову літературу). Як правило, прагнення до космополітизації (нехтування національними особливостями) виникає на основі *політичних ідей*. Так, у колишньому СРСР вважалось, що при комунізмі національні мови та особливості духовного життя просто відімруть; отож, комунізм наближували усіма силами. Деякі народи «втрачали себе», розчиняючись у більш сильних культурних впливах. Іноді і великі народи відмовлялися від власних давніх культурних основ в ім'я тих, кого вважали більш високими.

Мета статті полягає у з'ясуванні виникнення філософії постмодернізму, який проголошує абсолютну рівноправність усього і вся, плюралізму цінностей, тобто, визнання множинності істини, і це стає нормою в західній культурі з 2-ї пол. XX ст. Звідси й ідея мультикультуралізму, яка покликана була дати раду ситуації. В останні десятиліття ліберальна думка Заходу шукала вирішення цієї ситуації в ідеї мультикультуралізму. Мультикультурність (від лат. *multi* – багато)

– співіснування в сьгоднішньому світі, що невпинно глобалізується, різноманітних способів протистояння, комунікації та взаємообміну. Здавалося певний час, що цій ідеї судилося велике майбутнє: відкинувши усе, що їх колись роз'єднувало, люди різних рас, віросповідань і культур з ентузіазмом об'єднуються в справі побудови ситого й заспокоєного суспільства, в якому усі радісно співпрацюють і примножують суспільне багатство, а ідеали, релігія й духовне життя стануть приватною справою на зразок такого собі хобі. Але в останні роки лідери західних країн, які вже понабивали чимало гульт в справі формування мультикультурального суспільства, починають відверто визнавати, що цей проект скоріше завалюється, ніж реалізується.

Отож, західне людство, попри нинішнє зняття кордонів у Європі та невідворотну глобалізацію, лишається насправді національно диференційованим. І це мультикультуральне суспільство приречене на відверту або ж приховану конфліктність. У реальності воно роздирається протиріччями, які, подібно, слід кваліфікувати як антагоністичні. У цілому людство усе ж таки існує роз'єднаним на окремі нації й мовить різними мовами; те, що у нинішньому «вавилонському змішанні» порушилися територіальні кордони, зовсім не знімає проблеми співіснування затятого ісламіста з християнином-фундаменталістом та сімейством вільнодумців у малому просторі однієї вулиці твого міста. Тому аналіз ситуації в цілому й окремих її моментів є актуальною проблемою.

Виклад основного матеріалу. Ідея мультикультуралізму в реальності стає потужним фактором соціально-психологічного напруження. Тут бурхливо формуються протиріччя на світоглядно-ціннісному, комунікаційному, побутовому рівнях. У суспільстві *конгломератної культури* [3, с. 312] водночас і паралельно функціонують, часом пересікаються і взаємно впливають одна на одну, але й занадто часто ворогують різні системи (співіснування в одному й тому ж суспільстві сільської фольклорної, елітарної та міської масової культур – найбільш характерний приклад). Не довго й розгубитися в цій різноманітності. В умовах постійного змішування рас і націй, класів і прошарків, різнорідних традицій і нових, експериментальних форм культурного життя багатьом важко зберегти як почуття належності до якихось мовних й інших коренів, так і самостійність власного судження й вибору. Скажімо, суспільства християнської Європи не завжди адекватно розуміють не лише мову, а й мотивацію вчинків та психологію громадян ісламських країн, етику буддистського світу тощо. Стандартні ситуації спілкування дуже відмінні не лише в різних народів, а й на різних щаблях одного і того ж суспільства: просте привітання може звучати і сприйматися по-різному.

А коли стало очевидно, що в міжнародний ужиток широко часто запроваджуються аж ніяк не рафіновані плоди високої духовності, в той час, коли культура Старого світу знаходиться у глибокій кризі, коли піднесла голову варваризація та розлилася, мов океан, агресія найпримітивніших форм чужинських культур, з новою силою спалахує романтичний інтерес до національних коренів. Та якщо в епоху романтизму відкриття цінності рідної мови й власного фольклору було правдивим збагаченням культури, то у XX–XXI ст. це нерідко переростає у програми фашистського типу, побудовані на язичницькому вихвалінні виключно свого народу та його досягнень. Ксенофобія проявляється у відродженні архаїчної дихотомії «свої – чужинці», властивій дологічному мисленню первісних людей.

Загальновідомо, що бінарна опозиція «свій – чужий» є за своєю природою архетипною, тобто, універсальною категорією, яка властива психології будь-якого людського колективу. Дійсно, кожна окрема людина формується в поле уявлень і переваг рідного середовища, етнічних, соціальних, конфесійних відмінностей між різними людськими спільнотами, в лоні рідної, психологічно єдиної можливої мови. Л. Леві-Брюль, який висунув цю знамениту бінарну опозицію, спирався на одне з базових понять Дюркгейма: «колективні уявлення», які, за автором «Надприродного в первісному мисленні», не є продуктом свідомої розумової роботи індивідуума, «нав'язують себе особистості, тобто, стають для неї продуктом чи не міркування, а віри» [4, с. 20]. При цьому Чужого архаїчна свідомість незмінно наділяє жахливими тваринними рисами, які колись були атрибутом божественності (найдавніші, особливо божества, чудовиська-напівбоги на кшталт Змія-Горинича або Горгони-Медузи, перевертні та ін.) Даний психологічний стереотип не вмирає і в сучасній свідомості: наприклад, у знаменитому фантастичному фільмі «Чужий» вороже людям плем'я зображували артисти, які копіювали рухи ящірки. «Мабуть, в самій людській природі корениться потреба мати ворога злого і нещадного, який в силу цього підлягає знищенню ...» (далі йдеться про те, що ворожість в біологічному бутті настільки ж природна, як і симпатія, що самоідентифікація підкріплюється наявністю чужого в якості «офірного цапа»), і якщо ворога в реальності немає – його конструюють; характерно, що у риб, у разі відсутності зовнішнього суперника, самець знищує власне сімейство) [5, с. 8-9].

Найбільш плідним виявляється оперування категорією «Свій – Чужий» при описі архаїчних культур, в яких картина світу базується на ксенофобії та страху перед Чужаком. У більш пізніх і більш розвинених культурних системах провідною є тенденція до визнання рівноправності людей і взагалі всіх живих істот, виникає діалог між ними, тут «чуже» зазвичай не табується, а викликає інтерес і навіть симпатію. Симптоматично, що учасники Міжнародної конференції «Толерантність. Пам'ять. Історія» (МДУ, факультет психології; грудень 2000 р.), обговорюючи проблему трансформації етнічної ідентичності, відзначали, що в Росії програвно тяжіють до чітких бінарних опозицій типу «чорне – біле» (типу «всі євреї <цигани, кавказці тощо> – негідники»), і це суперечить філософії толерантності. Американський дослідник Дж. Верч підкреслив, що такі бінарні опозиції не є стабільним атрибутом культури. Справді, «вічного» вододілу між різними спільнотами в історії не буває. Водночас різні культури впливають на формування різних типів поведінки і способу життя [6, с. 13]. Від початку XXI століття відбуваються сотні наукових форумів з проблеми культурної ідентифікації та самоідентифікації під внутрішньо біполярними гаслами: «Давайте дружити!» або ж «Ми – інакші!». Ліберально налаштовані люди виходять з уявлення про безумовну рівність різних культур, а «праві» активно заперечують тезу про рівність культур і відкидають можливість всякого діалогу між ними. Це особливо важливо в аспекті нинішнього змішування мов і народів в глобальному масштабі.

Для початку зазначимо, що сама по собі ситуація розширення мовленнєвої комунікації через ознайомлення з чужими мовами в ідеалі глибоко позитивна, оскільки підносить активність людей та сприяє креативному ставленню до життя.

Thomas Bak (Единбурзький університет) встановив, що у тих, хто з раннього дитинства розмовляє більш, ніж на одній мові, на 4 роки пізніше починається вікове слабоумство. Виникло закономірно питання про корисність вивчення чужих мов дорослими. Серед учасників експерименту були ті, хто знали тільки одну мову, й ті, хто володів іноземною. Виявилось, що друга група була здатна до більшої розумової концентрації, причому, незалежно від того, як рано людина почала вивчати другу мову. Зрозуміло, що постійне переключення з однієї мови на іншу стимулює активність мозку та вміння ретельніше зважувати вербальну інформацію. Нейробіологи додають, що при цьому створюються нові нейронні структури, і це може відбуватися не обов'язково в дитячому віці [7].

Тим не менше, не все тут так райдужно, починаючи з тієї обставини, що не всяка людина здатна до мов взагалі. Та й емігранти в чужому середовищі почуваються по-різному. Так, представники більш «далекої» культури відчувають більші труднощі в спілкуванні. Скажімо, люди з християнської Східної Європи, при всіх відмінностях менталітету, значно легше адаптуються до західноєвропейського середовища, ніж вихідці з ісламських земель, і тут грає свою роль і насиченість сучасного лексикону інтернаціональною лексикою на зразок *комп'ютер, файл, фейк*, і певна генетична спорідненість європейських мов (в *two*, скажімо, легко впізнати *два, у wool – вовну, у swine – свиню* тощо). А людина, що розмовляє на суахілі, такого шансу не має. Вона приречена на маргінальність і невдоволення. Тому багато західних країн вже прагнуть ввести серйозні обмеження, щоб скоротити приплив таких мігрантів – вводяться мовний ценз, тести на міжкультурну сумісність, обмеження на заняття певним видом діяльності. Є навіть поняття «акультурації мігрантів» – процес трансформації культури нового громадянина або й культури господаря, що веде врешті-решт до асиміляції. І тут основна установка – на засвоєння панівної мови та основ пануючого етикету, останнім часом – і поглиблення знання місцевих звичаїв. У Європі та США апробація засад мультикультуралізму почалася якраз з освітніх установ, і тут орієнтація від початку була найперше на вивчення саме мови. Але виявляється, що успіх тим самим зовсім не гарантується. Адже саме втрата рідної мови неодмінно веде до хитання авторитету рідної культури, втрати власної національної гідності. Ось недавній приклад: юні англійці, що народилися в сім'ях пакистанських емігрантів і виростили вже в Лондоні, затято планують вибухи в місцевому метро, керуючись непоборною ненавистю маргінала до потужної й багатой країни, яка дала їм притулок. Коротше кажучи, як не сприймати заиду як чудисько, коли він і є, з погляду традиційної локальної культури, чудисько?

У всякому разі, очевидно, що мало просто навчити прибульця англійської, скажімо, мови та привчити до *five o'clock*. Тим більше, що в цій ситуації від початку закладено напругу. Тому відкрити прибульцеві в'їзд до країни, дати йому ту чорну роботу, яку сам гидуєш виконувати, а натомість милосердно навчити його на відповідних курсах своєї мови й запропонувати повні дешевих товарів магазини – явно замало. Тим більше, якщо це, скажімо, люди, до політичних пристрастей Європи та до її плаского бюргерського матеріалізму байдужі, зате сповідають релігію, котра навчає їх: ви – обранці, всяка земля, де ви живете, – ваша, і ви маєте над варварами-тубільцями панувати.

Висновки. Отож, протиріч і небезпек в мультикультурному суспільстві чи не більше, ніж вигод. Мабуть, значно посиляться вимоги до іммігрантів – в Європі, подібно, залишаться тільки ті з них, хто готовий до втрати власної національної ідентичності й прийняття європейського стилю життя.

У цей ренесансний процес лише сьогодні входить – болісно й невпевнено – Україна, якій виклики історії вперто пропонували визнати власну «малість» та неспроможність мати власну державу. Ця ситуація потребує особливої й пильної уваги. Але це вже тема для окремого дослідження.

Література:

1. Мультикультуралізм VS націоналізм: мнение эксперта [О. Шморгун]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page142.html>.
2. Хантингтон С. Конфликт цивилизаций? / Сэмюэль Хантингтон // Полис. – 1994. – № 1. – С. 33-48.
3. Полікарпов В. С. Лекції з історії світової культури / В. С. Полікарпов: [навчальний посібник]. – К.: Знання, 2000. – 360 с.
4. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Люсьен Леви-Брюль. – М.: Педагогика-Пресс, 1994. – 602 с.
5. Гаджиев К. С. Национальная идентичность: концептуальный аспект / Камалудин Серажуудинович Гаджиев // Вопросы философии. – 2011. – № 10. – С. 3-16.
6. Рыттик М. И., Симонов А. Л. Мультикультуралізм и проблема взаимопонимания: что нужно делать? / М. И. Рыттик, А. Л. Симонов // Работа с мусульманской молодежью в образовательных учреждениях и религиозных объединениях в России и за рубежом. – М.: Изд-во Московского исламского университета, 2012–2012. – С. 76-81.
7. Наука і життя. Іноземна мова допомагає думати в будь-якому віці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nkj.ru/news/24486>.

Абрамович С. Д. Речева комунікація в мультикультурному мирі

Анотація. В статті розглядається ситуація, коли мультикультурність перестає бути благом, тому що не всякий человек способен к языкам, а эмигранты в чужой среде чувствуют себя по-разному. Есть даже понятие «аккультурации мигрантов» – процесс трансформации культуры нового гражданина или и, отчасти, культуры хозяина, который ведет к ассимиляции. Поэтому противоречий и опасностей в мультикультурном обществе едва ли не больше, чем выгод.

Ключевые слова: центробежные и центростремительные тенденции в культуре, мультикультуралізм, речева комунікація, етноцентризм, глобалізм, вербальна інформація и активность мозга.

Abramovich S. Speech communication in a multicultural world

Summary. The article is analyzed the situation where multiculturalism ceases to be good, because not every person is capable of languages, and immigrants feel differently in a foreign environment. There is the concept of «acculturation of migrants» even. It's the process of transforming a culture or a new citizen and partly host culture, which ultimately leads to assimilation. Therefore, contradictions and dangers in a multicultural society are more than the benefits almost.

Key words: centrifugal and centripetal tendencies in a culture, speech communication, verbal information and activity of brain.